

De Koerden van Turkije en hun literatuur

Martin van Bruinessen

In 1968 werd in Turkije, voor het eerst in de geschiedenis van de Republiek, het uit de 17e eeuw stammende Koerdische nationale epos *Mem û Zîn* uitgegeven, in het oorspronkelijke Koerdisch met ernaast een Turkse vertaling.¹ De verzorger van deze uitgave had veiligheidshalve enkele nationalistisch getinte passages in het ruim 300 jaar oude werk laten vervallen, maar dat kon niet verhinderen dat het boek toch verboden werd, en de vertaler voor de rechter gedaagd wegens separatistische propaganda. Het verschijnen van het boek op zich was echter al een teken van een veranderend klimaat in Turkije. In de volgende jaren, vooral tussen 1975 en 1980, verscheen een toenemend aantal publikaties in het Koerdisch, met name gedichten en korte verhalen. De militaire interventie van 12 september 1980 maakte aan de Koerdische literaire activiteit in Turkije een abrupt einde: de Koerdische taal is weer strikt verboden, en de Koerden dienen zich erin te schikken gewoon Turken te zijn. De Koerdische literatuur werd weer een ballingen-literatuur, zoals ze ook vóór de jaren zeventig steeds geweest was. Onder de politieke vluchtelingen die na de staatsgreep Turkije ontsnapten en naar West-Europa kwamen bevonden zich de belangrijkste Koerdische schrijvers. En omdat veel van de arbeiders uit Turkije die hier werken óók Koerden zijn (schattingen variëren van 15 tot 30%) hebben deze auteurs ook in Europa een potentieel lezerspubliek. Er is een opmerkelijke literaire produktie op gang gekomen; met de regelmaat van een klok komen steeds nieuwe dicht- en verhalenbundels uit, en zelfs een enkele roman. Naast een groot aantal politieke periodieken verschijnen er nu niet minder dan drie literair-kulturele tijdschriften. De kwaliteit van deze produktie is zeer ongelijk, zoals zich laat begrijpen. Bij schrijvers en redakteuren leeft het besef dat het erom gaat, de Koerdische taal en cultuur voor de ondergang te behoeden door de in Europa levende Koerden de gewoonte bij te brengen in de eigen taal te lezen en te schrijven. Het is vanuit dat oogpunt belangrijker te zorgen dat er in elk geval voldoende leesmateriaal aanwezig is, dan dezelfde kwaliteitskriteria aan te houden die in meer gevestigde literaturen gelden (en ook daar niet altijd). Maar er valt nu al, ook kwalitatief, vooruitgang te bespeuren ten opzichte van wat in de jaren zeventig verscheen. Als de huidige tendens zich voortzet zal het Koerdisch zich niet hoeven scharen in de rij van uitgestorven talen.

Voor ik dieper inga op de ontwikkeling van de Koerdische literatuur is het misschien goed eerst kort iets te zeggen over de samenleving waar die literatuur uit voortkomt, en over de omstandigheden die de groei van die literatuur bemoeilijken.

De Koerden en hun taal

Er zijn meer Koerden dan Nederlanders; preciese statistieken over hun aantal bestaan niet, maar bij voorzichtige schatting zijn er zeker 15 miljoen, waarvan de helft in Turkije. Zelf geven Koerden doorgaans hogere schattingen van hun aantal op. De meesten van de 15 miljoen Koerden leven in een aaneengesloten gebied dat bestaat uit Oost Turkije, Noord Irak, een deel van westelijk Iran en enkele gebieden in het Noorden van Syrië. Dit gebied wordt Koerdistan genoemd, het land van de Koerden. Tot het begin van deze eeuw heette het ook in Turkije officieel zo, maar tegenwoordig is die naam er taboe. Koerdistan is nooit een aparte staat geweest. Het vormde altijd een buffergebied tussen de omringende rijken, en bij verdragen tussen die rijken werden de grenslijnen dwars dóór Koerdistan getrokken, zoals ook na de Eerste Wereldoorlog weer gebeurde toen de tegenwoordige grenzen werden vastgelegd. Van de vier landen waarover Koerdistan is verdeeld mag alleen in Irak het Koerdisch op school onderwezen worden, en bestaat alleen daar een bovengrondse Koerdische pers. De regeringen van alle vier deze landen doen overigens hun best, hun Koerdische onderdanen zoveel mogelijk te assimileren aan de Turkse, Arabische of Perzische meerderheid.

Een tweede belemmering voor de ontwikkeling van een Koerdische literatuur, die ten dele met de politieke verdeeldheid samenhangt, is het feit dat de Koerden, hoewel ze zich één volk voelen, zeer uiteenlopende, en niet altijd onderling te verstane dialecten spreken.

Er vallen vier groepen van dialecten te onderscheiden. De grootste groep (qua aantal sprekers) vormen de dialecten van het *Kurmancî* of noord-Koerdisch. Dit wordt door de meeste Koerden van Turkije gesproken, in Syrië, in Badijanan (het deel van Noord Irak tussen de Tigris en zijn zijrivier de Grote Zab) en in het aan Turkije grenzende deel van Iran. De oudste bewaard gebleven Koerdische literatuur is in *Kurmancî* geschreven. Als literatuurtaal heeft het *Kurmancî* zich echter in deze eeuw minder kunnen ontwikkelen dan het *Soranî*, dat door de meeste Koerden van Irak en Iran gesproken wordt. In dit artikel beperk ik me tot de literatuur in het *Kurmancî*, die nauwelijks door de *Soranî*-literatuur is beïnvloed.² Voor de volledigheid dienen nog twee andere talen of dialectgroepen te worden genoemd: *het Guranî*, dat door een minderheid in Iraans Koerdistan wordt gesproken, maar tot in de vorige eeuw de (literaire) taal van een van de Koerdische vorstenhoven was, en tevens de taal van de religieuze sekte van de *Ahl-e Haqq*³, en het daaraan verwante *Zaza*, gesproken in het Noordwestelijke deel van Turks Koerdistan. Het *Zaza* heeft nauwelijks een geschreven traditie; tot voor kort bestond er slecht een enkele religieuze tekst in het *Zaza*. Twee recente literaire tijdschriften bevatten echter een aparte sectie in het *Zaza*.⁴

Taalkundigen beschouwen *Guranî* en *Zaza* als verschillend van het eigenlijke Koerdisch; net als de laatste taal behoren ze tot de Iraanse taalfamilie, maar tot een andere tak. Koerden zelf, inclusief de meeste Zazas geven er om politieke redenen de voorkeur aan deze twee als *dialecten* van het Koerdisch te zien. Hoe dit ook zij, de verschillende dialectgroepen verhouden zich alle tot het Perzisch min of meer zoals Duits en Nederlands zich tot elkaar verhouden, terwijl ze grammatikaal van het Arabisch en Turks evenver verwijderd zijn als het Nederlands dat is. Wel heeft het Koerdisch veel leenwoorden uit deze talen opgenomen, waardoor soms een oppervlakkige indruk van gelijkernis ontstaat. Van Turkse zijde is vele malen getracht 'aan te tonen' dat het Koerdisch 'eigenlijk' een soort verbasterd Turks is, en dat alle Koerden 'eigenlijk' Turken zijn; een paar leenwoorden worden daarbij dan als bewijsmateriaal gehanteerd. Dit potsierlijke soort pseudo-wetenschap zou nauwelijks de moeite van het vermelden waard zijn als het niet steeds weer werd gebruikt ter rechtvaardiging voor een beleid van gedwongen assimilatie, en een doelbewust streven de Koerdische cultuur te vernietigen.

De Koerdische feodale samenleving en haar literatuur (16e-19e eeuw)

De Koerdische samenleving was er tot voor kort voornamelijk een van boeren en veehoudende nomaden, en dat had uiteraard consequenties voor het soort literatuur dat zij voortbracht. In een grotendeels analfabete samenleving bestaat de literatuur voornamelijk uit mondeling overgeleverde verhalen en legenden, liederen en gedichten. Net als hun buurvölkeren hebben de Koerden in dit artikel zal ik daar iets uitvoeriger op ingaan. Naast deze orale dorpsliteratuur bestond er in Koerdistan echter ook een 'hogere', schriftelijke kulturele geassocieerd met centra van religieuze studie en met de Koerdische vorstenhoven.

De bestuursvorm in grote delen van Koerdistan had bepaalde trekken gemeen met het feodale stelsel in Middeleeuws Europa. Grote gebieden waren door de centrale regeringen (de Ottomaanse en de Perzische) overgelaten aan het gezag van Koerdische vorstenhuizen. In ruil daarvoor hadden deze alleen de verplichting een betrekkelijk geringe belasting aan de centrale staatskas af te dragen en in geval van oorlog gewapende troepen ter beschikking te stellen. De boeren werden hier even zwaar belast als elders, maar een groot deel van de belastingopbrengst bleef bij de plaatselijke Koerdische heersers hangen, die hiervan een eigen hofhouding onderhielden. Deze feodale orde bleef op enkele plaatsen tot in de 19e eeuw in stand.

Enkele van de Koerdische vorstenhuizen streefden ernaar van hun hoven afspiegelingen te maken van die van de sultan en de sjah. In het huidige Turks Koerdistan waren dat vooral de hoven van Cezire (Cizre) en Bitlis. De heersers trokken er kunstenaars en geleerden aan en onderhielden een omvangrijke groep van geletterde onderdanen. De Turkse reiziger Evliya Çelebi, die in 1655 Bitlis bezocht, schreef met verbazing en bewondering over het rijke kulturele leven dat hij er aantrof.⁵

De islamitische wetenschappen - theologie, Koran-interpretatie, islamitisch recht, maar ook natuurwetenschappen en mystieke literatuur - werden beoefend aan de *medreses*, het enige bestaande schooltype. De hoogste *medreses* waren vaak door belangrijke Ottomaanse gouverneurs of Koerdische vorsten gesticht, en de hof- en *medrese*-cultuur vallen niet scherp van elkaar te scheiden.

De meeste auteurs uit deze milieus schreven bij voorkeur in het Arabisch of Perzisch, de talen met het hoogste prestige: Arabisch als de taal van de Koran en de Islam in het algemeen, en Perzisch als de taal bij uitstek van de poëzie. Het Koerdisch, evenals het Turks trouwens, werd door de meeste geletterden als een wat minderwaardige volkstaal beschouwd, goed voor gesprekken over dagelijkse aangelegenheid maar niet voor iets zo verhevens als literatuur. Toen de Koerdische heerser van Bitlis, Sharaf Khan, tegen het einde van de 16e eeuw een grote geschiedenis van de Koerdische vorstendommen schreef, de *Sharafname*⁶, deed hij dit dan ook in het Perzisch, zoals vóór hem zijn grote stadgenoot *Idris Bitlisi* een veelzijdig historisch, theologisch en literair oeuvre in die taal had geschreven, en zoals ook na hem velen bleven doen. Maar een eeuw na hem schreef de dichter *Ahmed Khani* (*Ehmedê Xanî*, ca. 1650-1706) in prachtige Koerdische verzen het werk dat het nationale Koerdische epos zou worden, *Mem û Zîn*. In de lange proloog tot het eigenlijke verhaal legde hij uit waarom hij, koppig en rebels, deze inbreuk op de gangbare goede smaak maakte:

"Opdat de mensen niet meer zouden zeggen dat de Koerden gespeend zijn van wijsheid, en kultuurloze barbaren; dat allerlei volken hun eigen boeken hebben maar alleen de Koerden zich niet op één kunnen beroemen"

De Turken, Perzen en Arabieren, zo vervolgde Khani, kijken allen op de Koerden neer. Hoe mooi zou het zijn, verzuchtte hij, als de Koerden eindelijk eens konden ophouden elkaar te bestrijden en zich met elkaar verenigden: hoe snel zouden ze dan niet het vreemde juk van zich af kunnen schudden! Het eigenlijke verhaal is de geschiedenis van een grote, maar door de omgeving onmogelijk gemaakte liefde, en het is naar vorm en inhoud bewust geplaatst in de traditie van dergelijke tragische liefdesgeschiedenissen uit de Midden-oosterse literatuur: Farhad en Shirin, Layla en Majnun, Ramin en Waysi, Yusuf en Zulaykha. Het verhaal van Mem (Memê Alan) en zijn geliefde Zîn was in de Koerdische orale traditie al bekend, en werd tot in het begin van deze eeuw nog van mond tot mond overgeleverd. Khani goot het verhaal in een elegantere literaire vorm, en weefde er een aantal andere thema's doorheen, waardoor de tragische liefde van de hoofdpersonen tevens een symbool werd voor de politieke situatie waarbij Koerdistan was opgedeeld tussen het Ottomaanse en het Perzische Rijk.

Mem û Zîn bleef door de eeuwen heen een relatief veelgelezen werk, en herwon in deze eeuw nieuwe populariteit wegens de trots van de dichter op zijn eigen cultuur en vanwege zijn modern aandoende nationalisme. Het exielijdschrift *Hawar* publiceerde in de jaren dertig excerpten; in Irak verscheen een *Soranî*-bewerking van het verhaal; en de reeds genoemde Turkse editie werd op grote schaal verkocht vóór ze door een verbod werd getroffen. Naast dit omvangrijke werk schreef Ahmed Khani nog enkele kortere geschriften: *Nûbehar*, een berijmd, in het Koerdisch gesteld, leerboekje van het Arabisch, en *Aqîde*, een eenvoudig catechismus-achtig boekje, eveneens in dichtvorm. Ahmed Khani was overigens niet de eerste dichter die zich in het Koerdisch uitdrukte. Hij betuigde zelf eerbied aan zijn grote voorgangers: Mela Ahmed Ceziri, Ali Hariri en Faqi Teyran. Ali Hariri zou de vroegste zijn; er zijn slechts enkele gedichten bekend die aan hem worden toegeschreven. Deze gedichten, evenals die van Faqi Teyran (ca. 1590-1660), werden mondeling overgeleverd, waardoor de authenticiteit moeilijk is vast te stellen. Faqi Teyran geldt als de auteur van een groot aantal gedichten die waarschijnlijk op muziek werden gezongen, en van een werk van langere adem, *Shaikh San'an*⁸. Zijn werk vormt een genre dat dichter bij de anonieme volksliteratuur staat dan bij de hoftraditie.

Mela Ceziri (ca. 1570-1640) daarentegen is de klassieke dichter bij uitstek. Hij schreef kunstig gewrochte, sterk mystiek getinte poëzie, die door de Koerden vaak wordt vergeleken met het oeuvre van de grote Perzische meester Hafez. In zijn *Diwan*⁹, die in Koranscholen in Oost Turkije tot vandaag de dag toe wordt gelezen en bekomentarieerd, komen de uit de Perzische sufi-poëzie bekende thema's herhaaldelijk voor: de wijn van de mystieke extase, de aardse liefde (vaak voor een jonge knaap) als symbool het streven naar de mystieke vereniging met God, en tal van verwijzingen naar Ibn al-Arabi's pantheïstische metafysica. Als veel andere mystici, wees Mela Ceziri religieus fanatisme sterk af. In één van zijn gedichten zegt hij provocerend dat hij zijn gebeden nu eens in een kerk, dan weer in een synagoge uitvoert, en op bedevaart gaat naar het heiligdom van de (verachte, "duivelaanbiddende") Yezidi's. De dichter wordt in hoge ere gehouden, vooral in het gebied van Cezire waar hij geleefd heeft. Het volksgeloof schrijft hem daar ook tal van wonderen toe die hij door goddelijke genade verricht zou hebben.

Het optreden van deze dichters maakte de 17e eeuw tot de bloeiperiode, de "gouden eeuw" van de *Kurmancî* literatuur. In de volgende eeuwen bleef men hun werken lezen, maar er verscheen geen nieuwe literatuur van enige betekenis¹⁰. Een werkelijk bevredigende verklaring voor dit plotselinge afbreken van een literaire activiteit die zo veelbelovend begonnen was is moeilijk te vinden. Het heeft er natuurlijk mee te maken dat de Koerdische geleerden een zeer kleine groep vormden, en dat ze zich bovendien even gemakkelijk in andere talen uitten als in het Koerdisch. De islamitische geleerden waren uiteraard sterk op Arabischtalige geschriften georiënteerd en op de Perzische

mystieke literatuur, terwijl aan de Koerdische vorstenhoven een intellectuele oriëntatie op Istanboel of Bagdad overheerste. Ambitieuze Koerdische auteurs schreven daarom bij voorkeur in het Arabisch, Perzisch of Turks. Bovendien werd de autonomie van deze vorstenhoven steeds meer teruggedrongen, en moest een steeds groter deel van de lokaal geheven belastingen aan de centrale overheid worden afgedragen, waardoor de hoven verarmden en het kulturele leven er verschaalde. In het begin van de 19e eeuw werden de laatste overblijvende Koerdische vorstendommen onder direct Turks bestuur gebracht.

Politieke veranderingen en de literaire reactie: Zuid Koerdistan

In de 19e eeuw vonden ingrijpende veranderingen plaats in de Koerdische samenleving. De onderwerping en vernietiging van de laatste Koerdische vorstendommen was er één van. Deze had direkt te maken met de opdringende economische en politieke invloed van de Europese mogendheden (vooral Engeland en Rusland), die aan het Ottomaanse Rijk tal van bestuurs-hervormingen opdrongen. De Europese invloed was het meest zichtbaar in de stroom zendelingen die onder de christelijke minderheden in Koerdistan kwamen werken, en de konsultaten die in alle grote steden werden ingericht, maar deed zich ook in de economie reeds voelen. De wereld werd wijder, maar ook bedreigender. Het opkomende nationalisme van de christelijke minderheden vormde een nabije echo van de Europese dreiging. De oude, vertrouwde wereld leek een verloren zaak.

Onder deze omstandigheden ontstond een nieuwe Koerdische literatuur, het eerste in Zuid Koerdistan, waar de politieke en economische veranderingen het sterkst gevoeld werden. Vanaf het midden van de vorige eeuw traden daar dichters op die, in het *Soranî*, de reacties van hun samenleving op al deze veranderingen verwoordden. Bij hen uitte zich een Koerdisch nationaal bewustzijn in literaire vorm, al geruime tijd voordat er sprake was van een Koerdische nationale beweging. Vooral de dichter Haji Qadri Koyi (gest. 1897) heeft generaties van scholieren en studenten diepgaand beïnvloed. Zijn nationalistische poëzie is romantisch, en sterk op het verleden gericht. Vol melancholie bezingt hij de zelfstandigheid die de Koerdische vorstendommen vroeger hadden genoten.

In de 20e eeuw bleef de *Soranî*-literatuur zich verder ontwikkelen, begunstigd door de politieke situatie in Zuid Koerdistan. Toen na de Eerste Wereldoorlog het Ottomaanse Rijk uiteenviel, kwam het grootste deel van Zuid Koerdistan tot de nieuwe staat Irak te behoren, die geruime tijd een Brits mandaatgebied bleef. Onder Brits bestuur genoten de Koerden er kulturele vrijheid: aan een Koerdische drukpers werden nauwelijks belemmeringen opgelegd; op lagere scholen werd zelfs de Koerdische taal als medium van instructie ingevoerd. Ook toen Irak zelfstandig geworden was bleven de Koerden er meer kulturele rechten genieten dan in de buurlanden. De Koerdische literatuur is in dit gebied daardoor, zowel in omvang als in kwaliteit, veel belangrijker dan in de andere delen van Koerdistan.

Een aarzelend begin: de eerste Kurmancî tijdschriften

Het gaat in dit artikel echter niet over de *Soranî*-literatuur, maar over die van de Koerden van Turkije. In Noordelijk Koerdistan kwam de literatuur veel trager tot ontwikkeling en ondervond zij veel meer hindernissen. Het eerste Koerdische tijdschrift, *Kurdistan*, waarin artikelen in het *Kurmancî* en het Turks verschenen, werd in 1898 uitgegeven door een Koerdische intellectueel die in ballingschap in Egypte woonde. En dat zou het patroon gedurende het grootste deel van de 20e eeuw blijven: in Turkije zelf konden geschriften in het Koerdisch maar hoogstzelden gepubliceerd worden, bijna alle *Kurmancî*-literatuur is in het buitenland verschenen. Gedurende twee korte perioden, in 1908 direct na de Jongturkse revolutie, en in 1918-20, de eerste jaren na de

*Aankomst van
Koerdische noma-
den bij een halte-
plaats (ten oosten
van Midyat)*

*Het opzetten van
de tent door de
vrouwen*

oorlog, bestond er in Istanboel een liberaal klimaat waarin Koerdische tijdschriften mochten verschijnen. Van de publikaties in die jaren verdient het kulturele en politieke tijdschrift *Jîn* vermelding. Het bevatte oude en vooral modernere gedichten in het *Kurmancî* en *Soranî*, beschouwingen over geschiedenis en folklore, politieke beschouwingen (meestal in het Turks) en stukken van godsdienstige aard. Onlangs is het eerste deel van een integrale heruitgave van dit tijdschrift verschenen¹¹.

In Istanboel zetelde in de naoorlogse jaren nog de verzwakte sultansregering, die aan de leiband van haar geallieerde overwinnaars liep en noodgedwongen vriendelijk was tegenover de minderheden. De situatie veranderde toen de Turkse nationalistten onder leiding van Mustafa Kemal (Atatürk) steeds groter delen van het land, en in 1921 ook Istanboel zelf, onder controle brachten. De kemalisten streefden naar de consolidatie van een staat die alle niet-Arabische moslims van het vroegere Ottomaanse Rijk zou verenigen, en ze zagen in specifiek-Koerdische activiteiten een bedreiging van de gewenste eenheid. Zodra ze aan de macht waren begonnen ze daarom aan een beleid van assimilatie, geleidelijke verturksing der Koerden. Vooral nadat er in de Koerdische provincies enkele opstanden hadden plaatsgevonden werd dit assimilatiebeleid met ijzeren hand doorgevoerd, en werd alles dat aan een aparte Koerdische identiteit herinnerde verboden¹².

Personen die in de voor-republikeinse tijd actief geweest waren in Koerdische organisaties zagen zich gedwongen uit te wijken naar het buitenland. Een belangrijke groep van hen vestigde zich in Syrië (dat toen een Frans mandaatgebied was). Nadat Koerdische opstanden in het Oosten van Turkije waren neergeslagen trokken ook vandaar grote groepen Koerden de Syrische grens over, zodat er nu een aanzienlijke Koerdische gemeenschap leeft in Syrië. Het was hier, in Syrië, dat in 1926 of 1927 een nieuwe Koerdische organisatie, *Xoybûn* ("Zelfstandigheid") werd opgericht die de strijd voor Koerdische onafhankelijkheid trachtte te leiden en een rol speelde in de grootste opstand, rond de Ararat (1929-30). Belangrijker, binnen het kader van dit artikel, is dat een aantal intellectuelen uit dezelfde groep een kultureel en literair tijdschrift uitgaven dat nog steeds als het beste wordt beschouwd, en dat een enorme invloed op alle latere Koerdische schrijvers heeft gehad: *Hawar* ("Oproep", 1932-35, 1941-43). Het is nauwelijks een overdrijving te zeggen dat *Hawar* de nieuwe Koerdische schrijftaal heeft geschapen. Zelfs letterlijk was dit het geval: *Hawar* introduceerde voor het eerst, in 1934, het Latijnse schrift voor het *Kurmancî*. De hoofdredakteur van *Hawar*, Celadet Bedirxan, presenteerde naast de klassieke Koerdische poëzie zeer veel volksvertellingen, legenden, liederen, spreekwoorden, enzovoort, en streefde er bewust naar een modern Koerdisch te ontwikkelen als een synthese van deze twee bestaande tradities. Hij werkte bovendien als eerste aan een gezaghebbende grammatika van het *Kurmancî*, die eveneens in afleveringen in *Hawar* verscheen. Andere medewerkers schreven over geschiedenis, folklore en religie, of publiceerden literair werk in het tijdschrift. Diverse later beroemd geworden dichters, zoals Cegerxwîn en Osman Sebrî, hebben in *Hawar* gedebuteerd.¹³

Na de beëindiging van het Franse mandaat over Syrië verloren de Koerden ook daar de publikatievrijheid die ze genoten hadden. Het centrum van kulturele activiteiten werd naar Europa verplaatst. Kamuran Bedirxan, een jongere broer van Celadet, had eerst nog enkele jaren in Beiroet twee tijdschriften uitgegeven (*Stêr* en *Roja Nû*, "De Ster" en "De nieuwe Dag", beide 1943-46), maar werd in 1950 hoogleraar in de Koerdische taal en cultuur aan de Sorbonne. Nieuwe kulturele tijdschriften verschenen pas in de jaren zestig, en werden in West Europa door studenten uit Turkije uitgegeven: *Hêviya Welêt* ("De Hoop van het Vaderland", 1963-65) en *Çiya* ("De Berg", 1965-1970)¹⁴. Zowel auteurs van de oudere, 'Hawar'-generatie als jonge dichters leverden bijdrage aan deze tijdschriften. In *Çiya* verschenen bovendien ook enkele bijdragen van Koerdische dichters uit de Sovjet-Unie, waar zich geheel onafhankelijk een eigen Koerdische literaire traditie had ontwikkeld. Via dit tijdschrift,

en in de jaren zeventig via de Koerdische uitgeverij Ronahî in Zürich, raakte deze literatuur geleidelijk ook onder de Koerden uit Turkije bekend. Ook enkele nog in Turkije levende auteurs publiceerden in de jaren zestig en zeventig, al dan niet onder pseudoniem, werk in de in Europa verschijnende Koerdische tijdschriften.

Koerden en Koerdische literatuur in de Sovjet-Unie

In de sovjetrepublieken Armenië, Azerbaidjan en Georgië leeft een betrekkelijk klein aantal Koerden, niet veel meer dan 100.000. Maar in tegenstelling tot wat in Turkije gebeurt, wordt hun cultuur van overheidswege gestimuleerd, zij het binnen het kader van de officiële opvattingen over politiek verantwoorde cultuur. Volksliteratuur wordt verzameld en uitgegeven, de koerdologische instituten in Leningrad en Yerevan (Armenië) verzorgen uitgaven van oudere Koerdische literaire werken, en moderne auteurs krijgen gelegenheid werken in het Koerdisch te publiceren. Daar de oplage echter erg klein zijn, en de boeken bovendien in het cyrillische alfabet gedrukt worden, bleef deze literatuur onder de Koerden van Turkije nagenoeg onbekend totdat er heruitgaven, in Latijns schrift, verschenen in West Europa. Verreweg de belangrijkste van deze sovjet-Koerdische auteurs is Ereb Şemo (Arab Shamilov op zijn Russisch), en het belangrijkste van zijn boeken is *Sivanê Kurd* (De Koerdische herder), een epische vertelling over de gebeurtenissen van de revolutie in een feodale Koerdische samenleving. De wederwaardigheden van de roman zelf zijn al bijna even episch.

De oorspronkelijke Koerdische versie is onbekend. In 1931 verscheen er een Russische vertaling van, en aan de hand van een Franse vertaling naar dit Russisch vertaalde Nureddin Zaza het terug in het *Kurmancî*. Deze nieuwe Koerdische versie schijnt in 1947 in Beiroet in een kleine oplage gedrukt te zijn, maar het boek verkreeg pas ruimere bekendheid toen het in 1975 door Ronahî in Zürich werd heruitgegeven. Twee jaar later werd deze versie, met een Turkse vertaling erbij, ook in Turkije uitgebracht, maar daar al spoedig door een verbod getroffen. Ook de auteur zelf heeft inmiddels een nieuwe versie van deze roman doen verschijnen, in het verzamelwerk *Berevok* (Yerevan, 1969). De tekst is sterk gewijzigd om haar in overeenstemming van de politieke eisen van de tijd te brengen. Beide bestaande versies van de roman zijn dus nogal verminkt: hetzij door driemaal achtereenvolgens vertalen, hetzij door de censuur. Toch is onmiskenbaar dat we hier te maken hebben met het eerste werkelijk belangrijke literaire werk in het *Kurmancî* in deze eeuw. Ook andere werken van sovjet-schrijvers - zowel literatoren als koerdologen - raakten via westeuropese heruitgaven bekend onder het Turks-Koerdische lezerspubliek. Op het ogenblik is het vooral het culturele tijdschrift *Roja Nû* (Stockholm) dat sovjet-auteurs presenteert.

Publikaties in Turkije zelf

De jaren zestig en zeventig vormden ook in Turkije zelf een periode van wat groter bewegingsvrijheid voor Koerdische culturele activiteiten. Er verschenen tijdschriften die zich in meer of minder bedekte vorm met de Koerden en de Koerdische provincies van Turkije bezighielden. Het waren lokale krantjes, weinig opvallend, en daarom kon er een enkele keer ook een Koerdisch gedicht in verschijnen. De geleidelijke liberalisering van Turkije gaf Koerdische intellectuelen moed. In 1965 publiceerde Kemal Badilli een Koerdische grammatika, twee jaar later gaf Musa Anter, een literator die ook een toneelstuk, *Birîna res* (De zwarte wond) publiceerde, een Koerdisch-Turks woordenboek uit. Beide boeken werden vrijwel onmiddellijk verboden, maar dat kon niet verhinderen dat ze een herleeft belangstelling voor de Koerdische taal stimuleerden. Ik zeg 'herleeft belangstelling', want de interesse was er niet altijd geweest. Het assimilatiebeleid van de overheid had wel degelijk successen

geboekt. In de dorpen spraken de Koerden nog wel bijna overal bijna uitsluitend Koerdisch, maar stedelijke intellectuelen drukten zich in het algemeen al gemakkelijker en beter uit in het Turks dan in het Koerdisch. De laatste taal was door het verbod immers in haar natuurlijke ontwikkeling stil blijven staan. Terwijl het moderne Turks zich ontwikkelde als medium voor wetenschappelijke, politieke en artistieke discussie, bleef het Koerdisch daarbij ver achter. Slechts een zeer beperkte groep had zichzelf Koerdisch leren lezen en schrijven. Wie voor een ruimer publiek schreef deed dat in het Turks. Enkele van oorsprong Koerdische schrijvers verwierven als Turkse literatoren grote bekendheid; Turkije's meest bekende schrijver, Yaşar Kemal, is een van hen. Ook in de thema's die deze schrijvers aansneden vermeden zij over het algemeen typisch Koerdische onderwerpen; slechts enkele korte verhalen in Yaşar Kemal's omvangrijke oeuvre spelen in een Koerdisch milieu. In de tweede helft van de jaren zestig, en vooral in de jaren zeventig begonnen grote aantallen jonge intellectuelen zich opnieuw voor het Koerdisch te interesseren. Er werden klandestien alfabetiseringskursussen georganiseerd, in Europa gepubliceerde boeken circuleerden ondergronds, en uiteindelijk werden zelfs enkele boeken en tijdschriften in het Koerdisch openlijk uitgegeven. Meestal werden deze boeken en tijdschriften vrijwel onmiddellijk door een verbod getroffen, maar men bleef doorgaan steeds weer nieuwe uit te geven. Men deed serieuze, en voor een deel geslaagde, pogingen nieuwe woorden en zinswendingen ingang te doen vinden, om het Koerdisch meer geschikt te maken om moderne sociale, politieke en wetenschappelijke problemen in te bespreken. Hierbij kon men een beroep doen op het *Soranî*, waarin zulke woorden al veel eerder waren ingeburgerd. Tegen het eind van de jaren zeventig kon men konstateren dat het *Kurmancî* niet meer een geleidelijk verdwijnende, verstarde taal is, maar dat het een nieuwe dynamiek verkregen had, flexibeler geworden was. Er zijn nog geen literaire werken van werkelijk hoog niveau verschenen in het *Kurmancî*, maar er kwam in elk geval de minimale hoeveelheid goed geschreven teksten in die taal beschikbaar die nodig is om als standaard voor de schrijftaal en voorbeelden voor latere generaties te fungeren. In dezelfde periode dat de belangstelling voor de Koerdische taal in Turkije herleefde, raakt ook een groeiend aantal in het Turks schrijvende auteurs geïnteresseerd in 'Koerdische' thema's¹⁵. Onder de golf van 'dorpsliteratuur', sociaal-realistische vertellingen over het leven op het Turkse platteland, bevonden zich werken die specifiek in Koerdistan speelden, zoals de romans van Ömer Polat, een aantal van de verhalen van Bekir Yıldız, en Ahmet Say's verhalenbundel (zie de bibliografie). Andere auteurs maakten de Koerdische opstanden van de jaren twintig en dertig tot de achtergrond voor hun romantische vertellingen, zoals Kemal Bilbaşar deed in zijn romans *Cemo* en *Memo*, en, op een minder literair nivo, Barbaros Baykara in zijn *Dersim* 1937 en *Tunceli* 1938. In dit verband moet ook Yılmaz Güney genoemd worden, die niet alleen in zijn laatste films indringende schilderingen gaf van het leven op het Koerdische platteland, maar die ook een goede roman schreef die speelt onder de Koerdische katoenplukkers in de vlakte van Adana, *Boynu bükük ödüler*.

Mondeling overgeleverde literatuur

Naast de weinig omvangrijke literaire traditie van geschreven *Kurmancî* heeft altijd een veel gevarieerder traditie van orale literatuur bestaan. Liederen, liefdesgedichten, mystiek-religieuze verzen, gelegenhedsliederen werden bij feesten, onder en na het werk, en tijdens de lange winteravonden gezongen en van generatie op generatie overgedragen. Moeders en (vooral) grootmoeders vertelden kinderen sprookjes, legenden, raadsels, dierfabels, etc. Voor al deze genres bestonden min of meer vastgelegde stijlen van vertellen. Het meest 'literair' waren de verhalen die door beroepsvertellers werden voorgedragen: legendarische avonturenverhalen, waarin de helden zowel met vijandige sultans

en generaals als met monsters en boze geesten gekonfronteerd werden, gero-mantiseerde episoden uit de oude geschiedenis van de Koerdische vorstendom-men, en ook vertellingen over meer recente gebeurtenissen. Aan de vorm van deze vertellingen werd voortdurend gepolijst, maar was eenmaal een bevredi-gende vorm gevonden dan werd die zonder grote wijzigingen van generatie op generatie overgeleverd. Het verhaal *Memê Alan* bijvoorbeeld, waarop Ehmedê Xanî zijn *Mem û Zîn* baseerde, werd aan het begin van deze eeuw in ver uit-eenliggende delen van Koerdistan nog steeds verteld¹⁶. Deze orale traditie is echter aan het uitsterven. Reeds in de jaren dertig merkte Roger Lescot, die veel van deze verhalen optekende, op dat de kwaliteit van de meer recente ver-halen ver achterbleef bij de oudere, en dat er haast geen vertellers meer waren die de klassieke verhalen op de juiste wijze konden voordragen. Een aantal van de belangrijkste verhalen zijn gelukkig al lange tijd geleden opgetekend, meestal door westerse taalkundigen, en er bestaan ook vertalingen van (zie de bibliografie). Van de Koerden zelf was het allereerst de groep rond *Hawar* die het belang van het optekenen van de orale literatuur inzag, gevolgd door een aantal Koerdische folkloristen uit de USSR¹⁷. Kortgeleden heeft M.E. Bozarlan een hele serie dierfabels die hij vroeger in zijn geboortedorp had gehoord in modern Koerdisch opgetekend, en ook in het kindertijdschrift *Kulîlk* worden regelmatig sprookjes en fabels "uit grootmoeders tijd" gepu-bliceerd.

Een moderne technische uitvinding heeft onverwachts de orale literatuur een nieuwe stimulans gegeven: de cassetterecorder. In de jaren 1975-80 werd de markt in Oost Turkije plotseling overspoeld met cassettes van plaatselijke zan-gers en vertellers. De meeste van deze cassettes waren gevuld met populaire muziek en liedjes in het Koerdisch, maar er waren ook oude epische vertellin-gen bij, verhalen over Koerdische opstanden en over sociaal banditisme in vol-komen klassieke stijl, religieuze vertellingen in dichtvorm, enzovoort. Deze cassettes namen duidelijk de plaats in van het boek in milieus waar men niet geleerd had, of niet gewend was, te lezen. Onder de Koerden in Europa begin-nen video-cassettes ook al mee te dingen naar deze plaats: er zijn nu cassettes met de "Koerdische" films van Yilmaz Güney en met diverse documentaire films over Koerdistan. Vooralsnog is deze cassette-kultuur te weinig omvang-rijk om een duidelijk nadelige invloed te hebben op de bereidheid een boek ter hand nemen.

Enkele auteurs

Tot slot enkele korte opmerkingen over de belangrijkste hedendaagse Kurmancî-auteurs:

Cegerxwîn (1903-1984) werd in een dorp bij Mardin (Turkije) geboren; zijn familie trok, vanwege een stamconflict, in de jaren twintig naar Syrië, waar hij het grootste deel van zijn leven doorbracht. Hij was er actief in diverse Koerdische organisaties, en publiceerde zijn eerste gedichten in *Hawar*. Vanaf zijn debuut tot aan zijn dood is hij vrijwel unaniem als de beste levende dich-ter in zijn taal beschouwd. Veel van zijn vroege gedichten waren sterk sociaal bewogen, en verwoordden fel protest tegen de feodale verhoudingen in Koer-distan. In later werk gaat het sterker om de Koerdische identiteit, de pre-islamitische geschiedenis, nationale aspiraties en een wat abstracte solidariteit met alle onderdrukten in de wereld. Zijn eerste drie dichtbundels verschenen in Syrië, in 1945, 1954 en 1973. Nadat hij in 1979 in Zweden asiel gekregen had gaf hij daar in korte tijd een aantal nieuwe werken uit die kennelijk reeds lang op publikatie hadden liggen wachten: nog vier dichtbundels (de *Diwans* 4 t/m 7) en een geschiedenis van Koerdistan. Tijdens een korte periode dat hij in Bagdad aan de universiteit Koerdisch doceerde (1959-62) gaf hij daar een Koerdische grammatika en een woordenboek uit.

Bij zijn dood in 1984 zou hij nog manuskripten van zo'n 40 andere ongepu-bliceerde boeken hebben nagelaten.

Osman Sebrî (1905) is eveneens in Turks Koerdistan geboren, was betrokken bij Shaikh Said's opstand in 1925 en zat daarna enkele jaren gevangen. In 1929 kon hij naar Syrië vluchten, waar hij actief werd in diverse Koerdische organisaties, en zich als schrijver en dichter begon te ontpoppen. Hij publiceerde gedichten, korte verhalen en sociaal-politieke beschouwingen in *Hawar*, *Roja Nû*, *Hêviya Welêt* en *Çiya*. Een groot aantal van zijn gedichten zijn onlangs gebundeld en door Hemreş Reşo in Duitsland uitgegeven (*Apo*). Een opvallend kenmerk van Osman Sebrî's gedichten is het taalpurisme: er komt geen enkel woord van Arabische of Turkse oorsprong in voor, en de bewondering die hij geniet lijkt ook meer vanwege de zuiverheid en duidelijkheid van zijn taal te zijn dan vanwege de overige literaire kwaliteiten van zijn, nogal nationalistische, poëzie.

Musa Anter (1920) is geboren in de provincie Mardin en leeft daar nog steeds. Hij was betrokken bij diverse van de eerste tijdschriften die weer aandacht aan de Koerden en de sociaal-ekonomische situatie van Oost Turkije durfden te besteden, en is verscheidene malen gevangen gezet wegens zijn journalistieke en politieke activiteiten. In de cel schreef hij een Koerdisch toneelstuk, *Birîna reş* ("De zwarte wond", Istanboel 1965; herdrukt in het tijdschrift *Çiya*) en een Koerdisch-Turks woordenboek (Istanboel 1967). Enkele van zijn meest geruchtmakende tijdschriftartikelen uit 1959, in het Turks maar met een enkel gedicht en wat dialoog in het Koerdisch, wat toen een schokkende nieuwigheid was, werden gebundeld in het boekje *Kimil* ("Moederkoren"; Istanboel 1962).

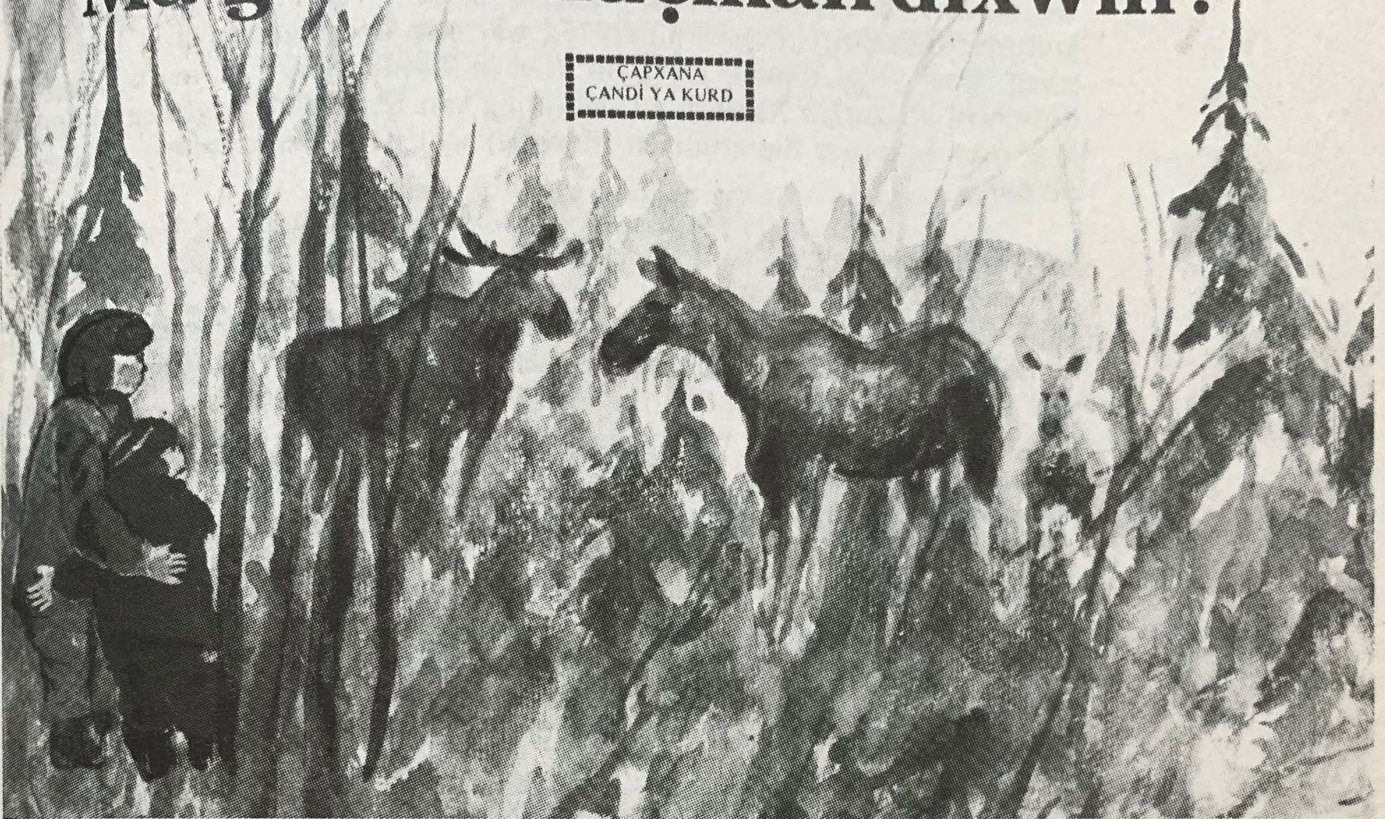
Mehmet Emin Bozarlan is de meest produktieve van alle Koerdische publicisten. Hij was ooit *mufti* (islamitisch wetsgeleerde) maar werd uiteindelijk journalist. Zijn eerste boeken waren sociologische beschouwingen over het feodalisme in Koerdistan en over religieus-konservatieve stromingen in Turkije. Vervolgens richtte hij zich meer speciaal op het Koerdisch; in 1967 gaf hij een Koerdisch leesboekje voor alfabetiseringsdoeleinden uit ('het enige verboden ABC-boekje ter wereld', zoals hij meent), en in 1968 verscheen zijn uitgave van *Mem û Zîn*, mét een Turkse vertaling. In 1971 publiceerde hij een Turkse vertaling van de *Sharafname*, de 16e eeuwse geschiedenis van Koerdische vorstendommen. Deze drie boeken leverden hem strafprocessen en gevangenisstraf op, zijn boeken en aantekeningen werden in beslag genomen. Hij publiceerde in het Turks boeken over zijn gevangeniservaringen en over de Palestijnse kwestie, en zette zijn werk op het gebied van de Koerdische cultuur voort met de publikatie van zijn bewerking van een 19e eeuwse Koerdisch woordenboek (1978) en van een bundel korte verhalen spelend in Koerdische dorpen, *Meyro* (1979). Na de militaire staatsgreep van 1980 kreeg hij asiel in Zweden, waar hij zijn publicistische activiteiten met veel ijver voortzet: *Meyro* werd er herdrukt (1981) en hij gaf een reeks verzamelingen Koerdische dierfabels uit, vertellingen die hij in zijn geboortestreek gehoord had en in een literaire stijl navertelt. Verder werkt hij aan een geannoteerde heruitgave van de belangrijkste oude Koerdische tijdschriften.

Mahmut Baksi (1944) schreef in de jaren zestig voor diverse tijdschriften in Turkije over de Koerdische kwestie en tegen de traditionele eigendoms- en machtsverhoudingen. Wegens zijn artikelen en kontakten met Koerdische en socialistische organisaties werd hij strafrechtelijke vervolgd; sinds 1971 heeft hij politiek asiel in Zweden, waar hij zich weer een bestaan als journalist opbouwde. Hij publiceert in het Zweeds en Turks, en werkte mee aan diverse Koerdische tijdschriften. Voorts schreef hij twee Koerdische kinderboeken (*Zarokên Ihsan* en *Keça Kurd Zozan*) en een korte roman, *Hêlîn*. Deze boeken zijn in een goed, prettig leesbaar Koerdisch geschreven, maar nogal didactisch van toon (veel uitbuiting door feodale landheren, en onderdrukking door Turkse autoriteiten).

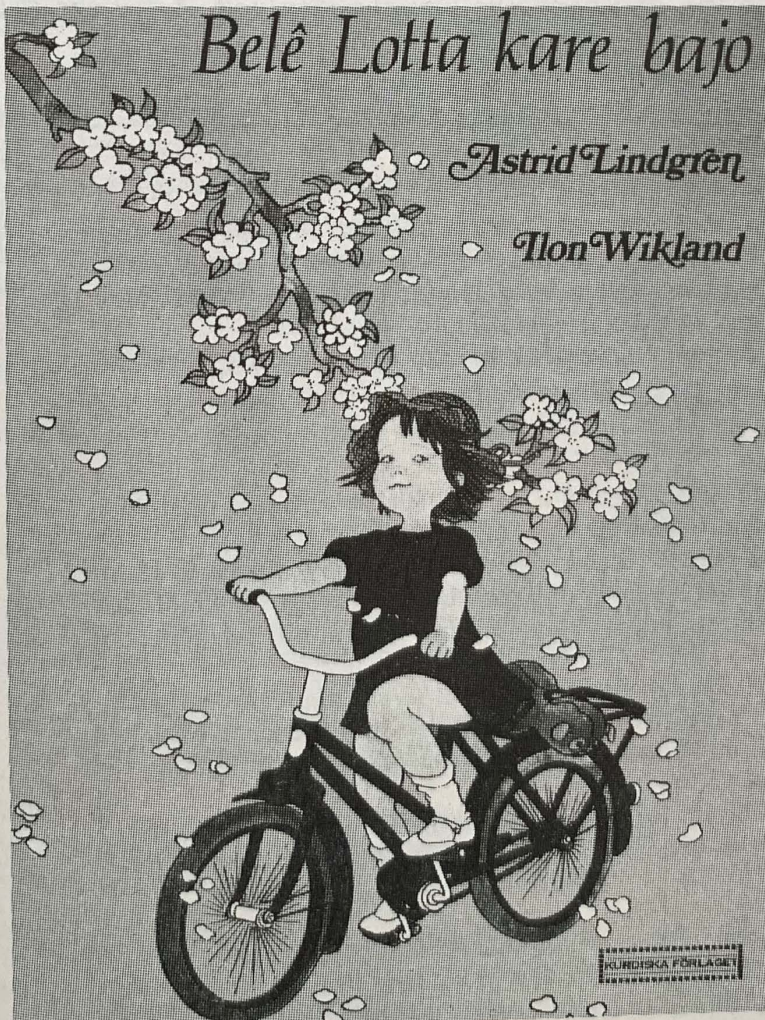
Lennart Frick & Jean Carlbrand

Ma gakuvi kucikan dixwin?

ÇAPXANA
CANDI YA KURD

Kinderboeken ver-
taald in het Koer-
disch en uitgege-
ven in Zweden bij
de "Kurdiska
förlaget".

Belê Lotta kare bajo

Astrid Lindgrën

Ilon Wikland

KURDISKA FÖRLAGET

Twee jonge auteurs hebben onlangs eveneens pogingen gedaan een Koerdische roman-vorm te vinden om hun ervaringen als politieke activisten in te verwerken. Birîndar (een pseudoniem; gegevens over de auteur zijn me niet bekend) schreef twee romans, of liever korte verhalen, *Xanê* en *Soro*, nogal schematisch van opzet, en hier en daar wel erg pamflettistisch. Interessanter, zowel qua stijl en taalgebruik als qua opbouw, is de roman *Tu* van Mehmet Uzun. De auteur is in 1953 in Siverek geboren, en gaf in Turkije het politiek-kulturele tijdschrift *Rizgarî* uit (1976), wat hem op gevangenisstraf kwam te staan. Weer vrijgekomen, kreeg hij asiel in Zweden, waar hij het politieke tijdschrift *Rizgariya Kurdistan* (Bevrijding van Kurdistan) uitgaf en bijdragen (o.a. over Europese literatuur en filosofie) schrijft in het kulturele tijdschrift *Berbang*.

Tot besluit

De Koerdische literatuur bevindt zich nog in het stadium dat veel talen van de derde wereld hebben moeten doormaken: het navertellen van volksverhalen; veel eenvoudige, bijna kinderlijke vertellingen; een proza dat mee journalistiek dan werkelijk literair is; beperktheid van de aangeroerde thema's, en een tamelijk schoolse benadering daarvan; maar ook een duidelijk zoeken naar een taalgebruik met groter uitdrukingskracht, en een zoeken naar nieuwe vormen.

Werk van grote literaire kwaliteit is er niet, maar het is misschien ook onredelijk dat te verwachten. De Koerdische auteurs van deze tijd zien als hun taak in de eerste plaats, hun taal en hun cultuur te redden door een schrijftaal-traditie te vormen. Zij werken aan het beschikbaar maken van een voldoende grote hoeveelheid leesmateriaal van redelijke kwaliteit die nodig is om de Koerdische taal aan volgende generaties over te brengen. Het gaat om het behoud van een taal die in Turkije zelf verboden is, en uiteindelijk om het behoud van de Koerdische etnische identiteit. Artistieke criteria komen daarbij op de tweede plaats.

Martin van Bruinessen (1946) is kultureel antropoloog. Hij deed enkele jaren onderzoek in Koerdistan en promoveerde in 1978 op het proefschrift Agha, Shaikh and State: On the social and political organization of Kurdistan. Hij publiceert regelmatig over Turkije en over de Koerden.

Noten

- 1 Ehmedê Xani, *Mem û Zîn*. Met Turkse vertaling door M.E. Bozarlan. Istanbul: Gün Yayınları, 1968.
Een halve eeuw eerder was dit werk voor het eerst gedrukt in Istanboel (1917-1919, dus vóór de Republiek), in Arabisch schrift. Deze editie is kort daarop grotendeels vernietigd.
- 2 Overzichten van de literatuur in *Soranî* vindt men bij: Kemal Fuad, "Kurdische Sprache und Literatur im Ueberblick", p. 117-128 in: *Kultur im Migrationsprozess*, Berlin: Ararat Verlag, 1982;
Kemal Fuad, *Kurdische Handschriften (= Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, XXX)*, Wiesbaden 1970.
- 3 E.B. Soane, "A short anthology of Guran poetry", *Journal of the Royal Asiatic Society*, January 1921, p. 57-81 behandelt hofpoëzie in guranî; terwijl M. Mokri in diverse publi-

caties guranî-geschriften van de *Ahl-e Haqq* behandeld heeft. Een aantal hiervan is gebundeld in zijn *Recherches de Kurdologie. Contribution scientifique aux études iraniennes*. Paris, 1970.

- 4 Dit betreft de tijdschriften *Tirêj* en *Hêvî*, zie de literatuurlijst.
- 5 Evliya Çelebi's impressies van Bitlis en de grote aandacht die daar aan de letteren geschonken werd zijn samenvattend vertaald in: A. Sakisian, "Abdal Khan, seigneur kurde de Bitlis au XVIIe siècle, et ses trésors", *Journal Asiatique* 229, 1937, p. 253-270.
- 6 De *Sharafname* wordt algemeen als een zeer belangrijk historisch werk beschouwd. Er bestaat een Franse vertaling van, door F.B. Charmoy (St-Petersbourg 1868-1875; herdrukt in 1969), een Arabische, en een daarop gebaseerde Turkse vertaling, alweer van de hand van M.E. Bozarlan, die ook hiervoor weer voor de rechter gedaagd werd (Istanboel 1971, herdruk 1975).
- 7 Een kritische tekstuitgave van de *Mem û Zîn*, gebaseerd op 9 verschillende manuscripten, werd in 1962 in Moskou uitgegeven door M.B. Rudenko. Het grote aantal handschriften van dit werk dat in de diverse bibliotheken is te vinden wijst erop dat het zeer veelgelezen geweest is.
- 8 Een kritische tekstuitgave van *Shaikh San'an*, met Russische vertaling en uitvoerige inleiding door M.B. Rudenko, verscheen in 1965 in Moskou bij de Akademie van Wetenschappen. Aan Faqi Teyran toegeschreven "volkse" gedichten werden door de zanger Aramê Çaçan verzameld en uitgegeven onder de titel *Tembûr* (Yerevan 1974, in cyrillisch schrift; heruitgave in Latijns schrift: Zürich 1976).
- 9 Er bestaan diverse edities van dit werk, alle in Arabisch schrift. De beste en meest recente werd door Sadiq Beha'eddin verzorgd (Baghdad 1977, uitgegeven door de toenmalige Koerdische Akademie van Wetenschappen).
- 10 De enige uitzondering is het werk van de dichter Pertew Hekari, wiens *Diwan* 1802 gedateerd is. Ook hiervan gaf Sadiq Behaeddin Amedi een tekstuitgave uit (Baghdad 1978).
- 11 *Jîn. Kovara Kurdî-Tirkî/Kürdçe-Türkçe Dergi. Cild I.* Facsimile-uitgave met transkriptie in modern Koerdisch en Turks, en uitvoerige inleiding door M.E. Bozarlan. Uppsala 1985.
- 12 De politieke omstandigheden waaronder een Koerdische beweging in het begin van deze eeuw opkwam, en de wisselende relaties van deze beweging met andere politieke stromingen vormen het onderwerp van mijn artikel "Vom Osmanismus zum Separatismus" in: *Islam und Politik in der Türkei* (Berlin Express 1985). Voor latere ontwikkelingen zie mijn "Koerden en Koerdisch nationalisme in Turkije", in: *Turkije in crisis* (Bussum Wereldvenster 1982).
- 13 In 1976 verscheen in Berlijn een integrale herdruk van alle in Latijns schrift verschenen nummers van *Hawar*, verzorgd door Hemreş Reşo.
- 14 Ook deze twee tijdschriften werden door Hemreş Reşo, die van beide redakteur was geweest, integraal heruitgegeven, in 1976 (*Hêviya Welêt*) resp. 1974 (*Çiya*).

- 15 Een overzicht van de Turkstalige literatuur met Koerdische thema's wordt gegeven door: Rohat, "Pirsa Kurdan de nav edebiyata Tirkan da" (De Koerdische kwestie in de Turkse literatuur"), *Roja Nû* 1983 no. 1, p. 5-8.
- 16 Russische, Duitse en Franse onderzoekers hebben in diverse delen van Koerdistan varianten van dit verhaal opgetekend. De meest uitvoerige hiervan is ook in het Frans vertaald, en o.a. te vinden in Chaliand's *Anthologie de la poésie populaire kurde*.
- 17 Met name Celilê Celil en Ordixanê Celil hebben veel folkloreteteksten opgetekend (o.a. in *Zargotina Kurda*, 2 delen, Moskou, 1978). Ereþ Şemo herschreef het historische epos *Dimdim* (Yerevan 1966, heruitgave Stockholm 1983).

Bibliografie van verkrijgbare literatuur

Koerdische literatuur in vertaling:

Mémoire du Kurdistan. Recueil de la tradition littéraire orale et écrite établi par Joyce Blau. Paris: Editions Findakly, 1984. 224 p.

Vertalingen van volksverhalen, anonieme gedichten, en van fragmenten uit werken van de bekende klassieke en moderne auteurs; zowel uit de kurmancî-als uit de soranî-traditie.

Gérard Chaliand, *Anthologie de la poésie populaire kurde*. Paris: Editions Stock, 1980. 266 p.

Vertalingen van uitsluitend volksliteratuur. Naast veel gedichten bevat dit boek ook een integrale vertaling van het verhaal *Memê Alan*, dat Ahmed Khani als uitgangspunt voor zijn grote werk *Mem û Zîn* genomen heeft.

Kurdische Märchen. Gesammelt von Luise-Charlotte Wentzel. Mit einem Nachwort von Otto Spies. Düsseldorf, Köln: Diederichs, 1978. 287 p.

Vertalingen van uit de mond van traditionele vertellers opgetekende volksverhalen en sprookjes. Een aantal van deze verhalen is eerder door taalonderzoekers in het oorspronkelijke Koerdisch gepubliceerd; andere verschijnen hier voor het eerst.

Peresh, *Contes du Kurdistan*. Genève: Poésie Vivante, 1985. 85 p.

(Adres uitgever: 2, Rue Jean-Jacquet, 1201 Genève) Twaalf volksvertellingen uit Badinan (het Kurmancî-sprekende meest noordelijke deel van Irak), naver-teld door een auteur uit die streek en in een onpre-tentius Frans vertaald.

Erdem, Hüseyin - *Siyabend und Xecê. Ein kurdisches Märchen*. Essen: Klartext-verlag, 1985. 143 p. (adres uitgever: Viehofer Platz 1, 43 Essen 1). Een bekend Koerdisch volksverhaal in Duitse én Turkse vertaling. Hüseyin Erdem schreef deze versie op grond van de uiteenlopende varianten van het verhaal die hij bij diverse traditionele vertellers optekende.

Volksverhalen in het Koerdisch (Kurmancî)

M. Emin Bozarslan, *Mîr Zoro. Meselokên lawiran I*. Boras, Zweden: Invandrarförlaget, 1981. 80p., ill.

M. Emin Bozarslan, *Gurê bilûrvan. Meselokên lawiran II*. Boras, Zweden: Invandrarförlaget, 1982. 72p., ill.

M. Emin Bozarslan, *Kêz xatûn. Meselokên lawiran III*. Boras, Zweden: Invandrarförlaget, 1982. 77p., ill.

M. Emin Bozarslan, *Serketina mişkan. Meselokên lawiran IV*. Uppsala: Studieförlaget, 1984. 86p., ill. Dierfabels zoals die in Koerdische dorpen nog steeds verteld worden, opgetekend in een "algemeen beschaafd" Koerdisch.

Volksliederen en muziek

Cemila Celil, *Kilam û miqamêd cimeta Kurda*. Stockholm: Roja Nû, 1982. 143p.

In Koerdische dorpen in Sovjet-Armenië en Georgië opgetekende traditionele liederen, met uitvoerige weergave in notenschrift van de gebruikte maqams.

Beşîr S. Botanî, *Aştî û evîn: stran, helbest, muzîk*. Stockholm, 1980. 64p.

Beşîr S. Botanî, *Bistire! (Muzîk û stranên folklorî)*. Stockholm: Kurdiska Förlaget, 1981. 70 p. Traditionele en moderne liederen met bijbehorende muzieknotatie, opgetekend door zanger-musicus-componist Botanî.

Beşîrê Botanî, *Silêmanî*. Västeras, Zweden, 1984. 34 p.

Beşîrê Botanî, *Bistire!*. Västeras, Zweden, 1984. 44 p.

Beşîrê Botanî, *Nizar*. Västeras, Zweden, 1985. 38 p.
Drie deeltjes met tekst en muziek (in notenschrift) van traditionele volksliederen

Nûra Cewarî, *Kilamêd cimaeta Kurdaye Govendê*. Västeras, Zweden, 1983. 40 p.

Lieder, met muzieknotatie, opgetekend in Koerdische dorpen in de Sovjet-Unie. Evenals voorgaande boekjes uitgegeven door Beşîrê Botanî, en bestelbaar p/a: Box 13058, 720 13 Västeras, Zweden.

Gedichten

Bali Xan & Rohat - *Berevoka helbestvanên Kurd* (Bloemlezing van Koerdische dichters). Frankfurt: Komkar, 1982. 111 p.

Een bloemlezing van Koerdische poëzie, zowel in Kurmançî als Soranî, met korte notities over de dichters.

Barnas, Rojen - *Heyv li esmanê Diyarbekrê* (De maan aan de hemel van Diyarbakır). Stockholm: Invandrarförlaget, 1983.

Casimê Celîl - *Zozan* (De bergweiden). Stockholm: Roja Nû, 1982. 186 p.

Heruitgave van gedichten die in de jaren 1960-1980 in de Sovjet-unie verschenen waren. Voornamelijk liefdes- en natuurgedichten, in tamelijk klassieke vorm.

Cewerî, Firat - *Erîs dikin* (Zij vallen aan). geen plaats- en jaaraanduiding. (gedistribueerd door Komkar). 90 p.
Gedichten over armoede en onderdrukking.

Cigerxwîn - *Ronak. Diwana 4'a* (Lichtgevend. 4e diwan). Stockholm: Roja Nû, 1980. 208 p.

Cigerxwîn - *Zend-Avista. Diwana 5'a* (Zend-Avesta. 5e diwan). Stockholm: Roja Nû, 1981. 176 p.

Cigerxwîn - *Sefaq. Diwanan 6'a* (Ochtendgloren. 6e diwan). Stockholm: Roja Nû, 1982. 180 p.

Cigerxwîn - *Hêvî. Diwana 7'a* (Hoop. 7e diwan). Stockholm: Roja Nû, 1983. 186 p.

Ferho, Derwês, M., *Dengê Roja Dîl*. Brussel: Tigris 1985. 73 p.

Nationalistische gedichten.

Gundî - *Yekbin..!* (Verenigt je..!). Geen plaatsaanduiding, 1981. 100 p.

Gedistribueerd door Komkar.

Politieke poëzie: socialisme, antifascisme, internationale solidariteit.

Sebrî, Osman (Apo) - *Helbest* (Gedichten). Verzameld en geredigeerd door Hemreş Reşo. Geen plaatsaanduiding, 1981. Verkrijgbaar bij Y.D.K., Ratingen. viii + 160 p.

Gedichten uit de jaren 1934-1978, in uiteenlopende tijdschriften en eerdere bundels gepubliceerd.

Romans en verhalenbundels

Baksi, Mahmut - *Hêlîn*. Boras: Invandrarförlaget, 1984. 118 p.

Birîndar - *Xanê*. Geen plaatsaanduiding, 1982. 84 p. (Gedistribueerd door het Koerdische Instituut te Parijs).

Birîndar - *Soro*. Geen plaatsaanduiding, 1983. 179 p. (Gedistribueerd door het Koerdische Instituut te Parijs).

Bozarslan, Mehmet Emin - *Meyro*. Boras: Invandrarförlaget, 1981. 75 p.

Şemo, Ereb - *Dimdim*. Stockholm: Roja Nû, 1983. 206 p.

Uzun, Mehmet - *Tu*. Stockholm: Dengê Komal, 1984. 220 p.

Kinderliteratuur

Baksi, Mahmut - *Zarokên Ihsan*. Stockholm: Rabên & Sjögren, 1978. 30 p., ill.

Baksi, Mahmut, *Keça Kurd Zozan*. Boras, Zweden: Invandrarförlaget, 1979. 32 p., ill.
Kinderen van Koerdische immigranten in Zweden praten met elkaar over het leven in Stockholm en in de Koerdische dorpen en steden waar zij vandaan komen. In het tweede deel maakt het meisje Zozan een zomervakantiereis naar haar dorp.

Cewerî, Firat, *Dê şîrîn e*. Uppsala, 1983. 74 p., ill.
Gedichten voor kinderen, over familie, schoolgaan, dorpsleven; en ook dierfabels in dichtvorm.

Ferhad Shakely, *Çiraya Azadî*. Boras: Invandrarförlaget, 1985. 39 p.

De Koerdische adaptatie van een sprookje van de Palestijnse schrijver Ghassan Kanafani.

Baran, *Aliko û Baz*. Stockholm: Roja Nû, 1985.

39 p.

Kort verhaal over de tienjarige Aliko, een dorpsjongen die met veel dieren bevriend is, en samen met deze vriendjes de dorpingen helpt zich van rovende en plunderende bandieten te bevrijden.

Bali, Awê, *Alfabeya Kurdî*. Frankfurt, Köln: KOM-KAR, 1983. 71 p., ill.

Bozarlan, M. Emin, *Alfabe*. Boras, Zweden: Invan-drarförlaget, 1980. 64 p., ill.

Twee boekjes voor de eerste leeslessen. Bozarlan's boekje is een herdruk van het in 1968 in Istanbul verschenen, en toen onmiddellijk verboden, leesboekje.

Voorts is er een tijdschrift voor kinderen, dat verhaaltjes, gedichten en puzzels bevat:

Kulîlk - Kovara Zarokên Kurd yên Şagirt. Verschijnt enkele malen per jaar bij de Culturele Vereniging van Koerdistaanse Arbeiders (Koç-Kak) in Stockholm.

In Zweden verschenen verder een aantal succesvolle Zweedse kinderboeken in Koerdische vertaling:

Bergström, Gunilla - *Ma tu tirsonêk î Alfons Oberg?*

Bergström, Gunilla - *Alfonsê şit*.

Bergström, Gunilla - *Kî Alfons rizgar dike?*

Lindgren, Astrid - *Belê Lotta kare bajo*.

Lindgren, Astrid - *Pippiya Goredirêj*.

Lindgren, Astrid - *Binêre, Madikan, berf dibare!*

Frick, Lennart - *Ma qakûvi kûçikan dixwim*.

Sandberg, Inger - *Kîno digot: "Alîkarî bikim"*.

Sandberg, Inger - *Kîno digot: "Li wê derê binêre"*.

Topeliuz, Zacharias - *Sampo Lape Can*.

Al deze boeken verschenen bij het Kurdiska Kultur-förlaget.

(Literatuur)geschiedenis

Kurdo, Prof. Qanatê, *Tarixa Edebyeta Kurdi I*. Stockholm: Roja Nû, 1983. 192 p.

Een Koerdische literatuurgeschiedenis door de paus van de Sovjet-Koerdologie. Het boek is vooral interessant door de vele fragmenten uit het werk van de behandelde auteurs die zijn opgenomen. Alleen in Kurmancî schrijvende auteurs worden behandeld, van de allervroegste dichters tot de generatie die in de jaren dertig opkwam.

Cigerxwîn - Tarîxa Kurdistan (Geschiedenis van Koerdistan). Stockholm: Roja Nû, 1985. 216 p. Een overzicht van de oude geschiedenis van het gebied en van Koerdische dynastieën die er geregeerd hebben, van de verre oudheid tot de 18e eeuw.

Literaire en algemeen kulturele tijdschriften

Roja Nû. Verschijnt enkele malen per jaar. Adres: Karlsbergsv. 32B nb, 113 27 Stockholm.

Hêvî.

Wordt tweemaal jaarlijks door het Institut Kurde in Parijs uitgegeven, in het Kurmancî, Soranî en Zaza. Mijns inziens het meest interessante tijdschrift.

Berbang.

Verschijnt twee maandelijks. Niet specifiek literair, meer algemeen kultureel. Adres: Rissneleden 55 nb, 172 44 Sundbyberg, Zweden.

Daarnaast zijn nog herdrukken van vroegere tijdschriften te verkrijgen:

Hêviya Welêt.

Tijdschrift van Koerdische studenten in Europa, 1963-65. Integrale herdruk 1976. ii + 83 p. Leverbaar bij Y.D.K., Ratingen.

Çiya.

Kultureel tijdschrift dat in de jaren 1965-1970 in Europa werd uitgegeven. Bijdragen van diverse bekende auteurs. Integrale herdruk 1974. xiii + 159 p. Leverbaar bij Y.D.K., Ratingen.

Jîn.

Dit belangrijke tijdschrift verscheen in 1918 en 1919 in Istanboel, in het Koerdisch en Turks, toen beide nog in Arabisch schrift. M. Emin Bozarlan geeft daarvan nu een fotomechanische herdruk uit, met een weergave in eigentijds Koerdisch resp. Turks en met verklarende noten. Het eerste deel voorafgegaan van een uitvoerige en grondige inleiding door de bewerkster, verscheen onlangs. Nog twee delen zullen binnenkort volgen:

Jîn. Cild I: 1918-1919. Uppsala: Deng yayınevi, 1985. 326 + 100 p.

Turkse literatuur over Koerden

- Bilbaşar, Kemal - *Cemo*. Istanbul: Tekin, 1966 (vele malen herdrukt)
- Bilbaşar, Kemal - *Memo*. Istanbul: Tekin, 1969 (vele malen herdrukt)
- Bahadınlı, Yusuf Ziya - *Gemileri yakmak*. Istanbul: Yeni Dünya, 1976.
- Baykara, Barbaros - *Dersim 1937*. Istanbul: Akyar, 1974.
- Baykara, Barbaros - *Tunceli 1938*. Istanbul: Akyar, 1975.
- Kaftancıoğlu, Ümit - *Tüfekliler*. Istanbul: Remzi, 1974.
- Kemal, Yaşar - *Ağrı Dağı efsanesi*. Istanbul: Cem, 1970.
- Kemal, Yaşar - *Yer demir gök bakır*. Istanbul: Cem, 1963.
- Polat, Ömer - *Mahmudo ile Hazel*. Istanbul: May, 1973.
- Polat, Ömer - *Saragöl*. Istanbul: May, 1974.
- Polat, Ömer - *Dilan*. Istanbul: May, 1976.
- Güney, Yılmaz - *Boynu bükük öldüler*. Istanbul: 1971.
- Say, Ahmet - *Bingöl hikayeleri*. Istanbul: Milliyet, 1980.
- Yeşilova, Mustafa - *Kopo*. Istanbul: Milliyet, 1978.
- Yıldız, Bekir - *Reşo Ağa*. Istanbul: Cem, 1968.
- Yıldız, Bekir - *Kaçakçı Şahan*. Istanbul: Cem, 1970.

Adressen van uitgeverijen:

- Deng yayınevi: Box 3050, 750 03 Uppsala, Zweden
Institut Kurde de Paris, 106, Rue Lafayette, 75010
Paris, Frankrijk
Invandrarförlaget, Kvarngatan 16, S-502 44 Boras,
Zweden
Komkar, Burgunderstrasse 35-37, 5000 Köln, Bonds-
republiek Duitsland
Kurdiska Förlaget, Box 5034, 163 05 Spanga, Stock-
holm, Zweden
Roja Nû, Karlbergsv. 32 B. nb, 113 27 Stockholm,
Zweden.
Studieförlaget, Box 3050, 750 03 Uppsala, Zweden
Y.D.K., Postfach 3219, D-4030 Ratingen 3, Bondsre-
publiek Duitsland
Dengê Komal, Amanuensv. 4/320, 104 05 Stock-
holm, Zweden
Koç-Kak, Box 7031, 16307 Spanga, Stockholm,
Zweden

LB-005. T961 60

*Traditie
en modernisme
in de
Turkse literatuur*

oriëntatie
immigranten
lektuur

7

Den Haag, Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum, 1985.

Universiteit Utrecht
**LETTEREN-
BIBLIOTHEEK**

CIP-gegevens

Traditie

Traditie en modernisme in de Turkse literatuur / [samenstelling en red. Lourina de Voogd]. - Den Haag : Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum. - Ill. - (Oriëntatie immigranten lektuur ; 7)
ISBN 90-6252-368-4
SISO turk 851 UDC 894.3
Trefw.: Turkse letterkunde.

Reeds verschenen:

- Literatuur in Marokko en andere Arabische landen; een verkenning van de 19e eeuw tot heden (18700).
- Recensies van buitenlandse bladen deel 1; het Arabische, het Spaanse en Portugese en het Chinese taalgebied (18701).
- Recensies van buitenlandse bladen deel 2; het Turkse, het Joegoslavische, het Griekse en het Italiaanse taalgebied (18702).
- Literatuur en talen van Suriname; een kennismaking (18703).
- Criteria voor boeken en materialen in de talen van immigranten (18704).
- Turkse muziek (18705).

in voorbereiding:

- Audio-visuele materialen en immigranten

Foto omslag: *Turkse schoolmeisjes voor een beeld van Atatürk* / door Anne Holvast

©1985 by Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum, The Hague, The Netherlands

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch, op geluidsband of op welke andere wijze ook en evenmin in een retrieval systeem worden opgeslagen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form, by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise without the written permission of the publisher.

ISBN 90 6252 368 4

Inhoud

Voorwoord

- 6 **Folklore, volkskunst, volksliteratuur / *Yüksel Pazarkaya***
- 20 **Het theater: dorpsoneel, geïmproviseerd toneel en moderne dramaturgie / *Yüksel Pazarkaya***
- 31 **Gedichten van Nazım Hikmet**
- 34 **Traditie en modernisme in de Turkse literatuur / *Demir Özlü***
- 47 **De Koerden van Turkije en hun literatuur / *Martin van Bruinessen***
bibliografie
- 66 **Turkse kinderliteratuur, gisteren en vandaag / *Tayfun Demir***
- 70 **De kinder- en jeugdliteratuur in Turkije / *Meral Alpay***
- 77 **De Turkse sprookjestradiatie / *Yücel Feyzioğlu***
- 83 **Van Sakarca tot Alfred Jodocus Kwak / *Okko Lems***
- 89 **In gesprek met Gülten Dayıoğlu / *Ilhan Akel***